

Crtice o osnovnim školama u Subotici nakon promjene imperija (1918. – 1920.)

Stevan Mačković*

Sažetak

Uradak prati promjene koje zahvaćaju školstvo u Subotici od kraja 1918. do kraja 1920. godine. One su bile odraz faktičkog stanja da poražena u ratu mađarska država uzmiče i gubi ingerencije, a nove srpske vlasti nastoje uspostaviti svoje institucije i tijela, svoj sustav i u prosvjeti. U 1919. teku procesi u tom pravcu, koji se okončavaju u idućoj godini. Zatečeni učitelji i učiteljice osnovnih škola našli su se u poziciji da se ili priklone i prilagode novim okolnostima ili izgube položaje.

Ključne riječi: školstvo, Subotica, 1918. – 1920., osnovne škole, učitelji

Uvod

Školske prilike pouzdan su pokazatelj duhovnog stanja u društvu, njegove brige za vlastitu budućnost, ekonomskih mogućnosti države, postojanja ili nepostojanja osmišljene, planirane, kontinuirane kulturne akcije države, ostvarenog civilizacijskog pomaka. Isto tako, to se odnosi i na svaku pojedinačnu mikro cjelinu, kakva je bila Subotica i njena okolina. Na toj razini se mogu uočiti lokalne specifičnosti, koje se ipak uklapaju u glavne tokove i procese inicirane iz državnog centra. Velike tektonske promjene nakon rata, slom jednog imperija i ulazak Subotice u novi – jugoslavenski/srpski, ostavit će duboke tragove i u oblasti prosvjete i školstva. Na mjesto sustava kreiranog u Budimpešti rađa se novi zamišljen u Beogradu. Okosnica koja mu se do Trianona tek ocrta u naznakama, a nakon njega snažno potencira, bit će u rasponu od istiskivanja svakog mađarskog utjecaja, ideologije i kulture, jezika itd., pa do nastojanja da se promijeni etnička slika ovih prostora i oslabi mađarska većina u stanovništvu. Od nastavnog kadra školovanog na mađarskom, težilo se k oblikovanju takvog profila učitelja koji bi vladao srpskohrvatskim jezikom i predavao na njemu. Proces podržavljanja škola koji je započeo nakon završetka rata trajao je sve do 1921. godine. U prvim godinama kao eksponenti i predstavnici takve državne politike u oblasti upravljanja školstvom, naći će se nekoliko ličnosti iz redova lokalnih Bunjevac – Mijo Mandić, Matija Išpanović i banatski Hrvat – Aleksandar Mikić.

* arhiv. savjetnik, Povijesni arhiv, Subotica

Subotica – i grad i selo

Teritorij grada Subotice u međuratnom razdoblju prostirao se na velikoj površini od 140 611 k.j. što odgovara 809 166 kv. km. Gradsku jezgru okruživala su raštrkana naselja i salaši koji su gravitirali centru. Po podacima iz 1927. godine od ove površine „unutarnji“ grad zauzimao je 1992 k.j, kupalište Palić 1812 k.j, a pustare, t.j. periferija grada Subotice (salaši), zauzimale su površinu od 136 807 k.j. Razlike između „unutarnjeg grada“ i „salaša“ su bile velike. „Centar Subotice imade karakter grada, dok okolina ovog centra i periferija imaju sve osobine sela“. U unutrašnjem gradu (centru), koji se dijelio na XII kvartova, bilo je 9200 kuća i približno 60 000 stanovnika, a na vanjskom dijelu, koji su činila 24 naselja (Bajski vinogradi, Bikovo, Čikerija, Tavankut, Hajdukovo, Kelebija, Šupljak, Zobnatica, itd.) bilo je 8015 kuća i 43 000 stanovnika. Organizacija i sustav državnih pučkih škola pratili su takvu strukturu.

Školski obveznici

Broj rođenih u Subotici u razdoblju od 1915. do 1940. godine kretao se u rasponu od 2289 u 1921. godini do 1361 u 1918. godini. Treba imati u vidu da je smrtnost odojčadi do jedne godine bila iznimno velika i na razini zemlje, a u Subotici je 1925. godine umrlo njih čak 732, što je činilo oko 30 % mortaliteta u tom uzrastu. Tada je djece od 1 do 7 godina umrlo 177, a starije djece i odraslih 1041. To daje okvirne demografske pokazatelje, a govori i o broju školski obvezne djece, kao i one koja su bila predviđena za upis u zabavišta. Broj djece predviđene za upis u zabavišta (od navršenih 3 do 5 godina), po proračunima školskih vlasti iz 1919. godine, iznosio je 2306. Ako se taj podatak uzme kao približna orijentacija – prosjek o broju djece tih godišta na unutrašnjem teritoriju grada, koja bi se mogla upisivati u zabavišta, svjedoči da ni u toj školskoj godini 1919./20., a ni u čitavom međuratnom razdoblju, postotak upisanih nije prelazio 35 do 40. Ako se ukalkulira da je to područje davalo oko 60 % ukupnog subotičkog stanovništva, dobiva se znatno niži postotak obuhvaćenosti djece organiziranom brigom o njima.

Kao školski obvezna smatrana su djeca uzrasta od 6 do 12 godina. Osnovna škola je imala 4 plus 2 razreda. Ukupan broj školske djece obuhvaćene i uključene u školski sustav, u populaciji Subotice prije početka rata, 1914. godine, iznosio je 18 194, dok 4545 uopće nije pohađalo škole.

Školski obveznici	Po vjeroispovijesti	Broj
	rimokatolici	16 777
	grkokatolici	15
	pravoslavni	596
	reformati	171
	evangelisti	39
	izraelićani	590
	unijati	4
	baptisti	2
	svega	18 194
	Ne ide u školu	4545

Školski obveznici	Po nacionalnosti	Broj
	Mađara	11 437
	Srba	591
	Hrvata	6
	Bunjevaca	5 936
	Čeha	2
	Ostali	590
	unijati	4
	baptisti	2
	svega	18 194

Iznimno veliki dio dječje populacije nije bio obuhvaćen školovanjem. To je bilo poglavito izraženo kod salašarskih škola, gdje polovinom 1920. godine čak 5770 (69 %) djece nije išlo u škole, a samo 2616 jest, od 8386 školsko obavezne djece.

Promjena imperija i prosvjeta

Ulaskom Subotice u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine nastale su promjene u pravcu i tempu njenog razvitka uopće, isto kao i u području školstva. U odnosu na predratno razdoblje najprije je opao, a zatim permanentno stagnirao, broj djece obuhvaćene osnovnim školama i zabavištima. Teško je točno utvrditi razloge za takvu situaciju, ali je jasno da se radi o kombinaciji barem dvaju ključnih faktora. Prvom, koji je bio izraženiji – nedovoljnom ulaganju koje bi rezultiralo poboljšavanjem uvjeta i kapaciteta te vrste smještaja pa se upotrebljavaju već zatečeni objekti, a nije izgrađen nijedan novi, i drugom, koji je posljedica upravo takvog stanja –padu zainteresiranosti ili nemogućnosti roditelja za upis djece u taj oblik organizirane brige za njih. Taj veliki problem u radu prosvjetnih ustanova koji se ogledao u nedovoljnom prostoru, imao je kao rezultat odjeljenja s relativno velikim brojem djece koja ih pohađaju. Time, ti nedovoljni prostorni uvjeti, uz deficit stručnog kadra, koji dozvoljavaju da se samo dio subotičke dječje populacije obuhvati organiziranom brigom i staranjem o njima, bit će karakteristika nastupajućeg razdoblja.

Ulaskom Subotice u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine nastale su promjene u pravcu i tempu njenog razvitka uopće, isto kao i u području školstva.

Po završetku rata osnovana Narodna uprava na teritoriju Bačke, Banata i Baranje kao osobita vojvođanska uprava, u skladu sa svojim potrebama, formira i vodi cijelu prosvjetnu politiku na tim teritorijima.

Kao naslijeđe nekadašnje mađarske države na teritorijima koji su ušli u sastav nove Kraljevine postojao je dobro organiziran i razgranat sustav zabavišta i škola. Kroz njih je ranije bio širen mađarski državni program, mađarski nacionalni utjecaj i vršena mađarizacija. Tako se pred nove vlasti postavio zadatak da iskoriste postojeće materijalne resurse, školske objekte i drugo, ali uz uklanjanje mađarskog utjecaja.

Stopa nepismenosti na ovom prostoru je bila vrlo visoka, polovina stanovništva nije se znala potpisati. Nepismenost je inače bila naslijeđeni problem. Tako je 1910. godine među Bunjencima bilo samo 38,8 %, a među Srbima u Subotici 54,7 % pismenih (Popović 1922: 4).

Oslobodioci, srpska vojska, već u prvim danima nakon svoga ulaska u grad i odstupanja mađarskih tijela vlasti, postavlja sebi lojalnu garnituru koja je trebala

upravljati gradom. Nju su činili funkcionari postavljeni 18. studenoga 1918. godine od vojnog komandanta grada generala Krupeževića:

1.	dr. Stipan Matijević	nadžupan i gradonačelnik
2.	dr. Stipan Vojnić Tunić	dogradonačelnik
3.	dr. Joso Prčić	vojni senator
4.	dr. Mirko Ivković Ivandekić	glavni odvjetnik
5.	dr. Milorad Mijatov	glavni kapetan
6.	Bogdan Dimitrijević	gradski financijski senator
7.	Timot Vojnić Tunić	ekonomski senator
8.	Lazar Orčić	glavni bilježnik
9.	Šandor Rajčić	gradski senator za prehranu
10.	Ivan Ivković Ivandekić	glavni mjernik
11.	Miladin Nedeljković	zam. gl. porez. računovođe
12.	Mijo Mandić	školski referent
13.	Pera Göncöl	glavni računovođa
14.	Dušan Manojlović	glavni blagajnik

Time učitelj Mijo Mandić¹ (12. 9. 1857. – 5. 1. 1945.) zauzima funkciju nadležnog za školstvo u Subotici kao šef Školskog nadzorništva. Školski nadzornik, kao državni činovnik, bio je na čelu svih službenika Školskog nadzorništva, kao referent za školstvo. U Subotici su radila dva školska sreza koja su pratila podjelu na grad i okolna naselja, za gradske i salašarske škole, a u okviru salašarskog, zbog velikog teritorija² postojala su dva školska nadzorništva: Prvo (I.) – koje je pokrivalo teritorij sjeveroistočno od grada gdje se učilo na mađarskom i Drugo (II.) – koje je bilo zaduženo za okolna naselja i salaše na jugozapadu od grada, koje je označavano i kao – bunjevačko. Ukupno su obuhvaćala 63 škole. Svibnja 1919. u okviru Prvog (I.) školskog nadzorništva radilo je 35 škola, s nastavom od I. do VI. razreda.

¹ Mijo Mandić je bio u varoškoj službi od 1893. do 1931. godine. A čak „... preko 60 godina na narodnom polju...“ Ovaj istaknuti bunjevački kulturni i prosvjetni radnik obavljao je pri kraju svog radnog vijeka i dužnost gradskog knjižničara, odnosno upravnika te kulturne institucije. Rođen je 1857. u Kačmaru (Mađarska), 1876. polaže učiteljski ispit, a od 1892. radi kao učitelj u Subotici. Vrlo rano se počeo baviti pisanjem, pa kao plodovi njegovog književno-publicističkog rada nastaju udžbenici za osnovnu školu, molitvenik za školsku djecu, historija Pučke kasine i niz članaka u listovima *Neven* i *Danica*. Potvrdio se kao gorljivi borac protiv mađarizacije. Nakon 1918. obavlja funkciju školskog nadzornika i s tog položaja biva i umirovljen, kada su ga subotički gradski oci, 1923. postavili za knjižničara u Gradskoj knjižnici. To je bilo privremeno, honorarno namještenje. Bio je angažiran i u Bunjevačkoj matici do 1929. godine, kada kritizira upravu i istupa iz nje. Za čitav svoj rad na prosvjetnom i nacionalnom polju, odlikovan je ordenom Svetog Save V. i III. stupnja. Osnovna škola na Verušiću – Palivukov kraj, nosila je od 1930. njegovo ime.

² Salašarske škole bile su raspoređene na površini od 170 000 jutara, najčešće bez poštanske ili telefonske veze, sa slabim zemljanim putovima, koji bi ponekad bili neprohodni.

Mandić već 10. prosinca 1918. zapisnički preuzima svu tekuću administraciju i arhivu školskog nadzorništva od svog prethodnika Ferenc Mezeritsa. Svi školski dnevници, obrasci i drugo, bili su tiskani na mađarskom jeziku. I u prepisci će se, pogotovo u 1919. godini, još uvijek koristiti i mađarski jezik. Još u 1919. i 1920. koristile su se tiskalice i obrasci iz mađarskog razdoblja.³ Ubrzo, 17. prosinca 1918., organizira i sastanak školskih upravitelja, gdje se od njih tražilo da izvijeste u kojim se školama nastava obavlja na „bunjevačko srbskom“ jeziku.⁴ Iz dopisa učitelja (18. prosinca 1918.) upravitelja škole u Mlaci vidi se da on izvještava da se u četiri prva i četiri druga razreda te škole obavlja nastava iz „bunjevačkog“ jezika, te da škola ima ukupno 700 đaka.

Funkciju ravnatelja državnih salašarskih škola koje su nazivali i „bunjevački školski srez“, dobiva 5. prosinca 1918. godine Matija Išpanović (Subotica, 11. 2. 1874. – Subotica, 30. 4. 1935.). Za njegovo postavljenje zaslužni su Mijo Mandić, ali i Blaško Rajić. Mandić piše Prosvjetnom odsjeku u Novom Sadu preporuku za njega, naglašavajući da je s time upoznat i narodni zastupnik Blaško Rajić.⁶ To je očigledno bilo dovoljno i Išpanović dobiva postavljenje na to mjesto. No, već 10. travnja 1919. Mijo Mandić ga imenuje i za upravitelja „komunalnih zanatlijskih šegrtskih“ škola, što on od prethodnika Lajče Zatskoa i preuzima 12. travnja 1919. godine. Kao ravnatelj salašarskih škola slao je i izvještavao „Prosvetni odsek u Novom Sadu“ o svojim viđenjima kako bi se na subotičkom području trebala odvijati nastava. Ali

³ O specifičnostima uporabe novih naziva i miješanja sa starim svjedoči i sačuvani obrazac iz 1919. godine sa zaglavljem „ŠKOLSKO NADZORNIČSTVO SOBATICA“ i ostatkom teksta na mađarskom jeziku.

⁴ Povijesni arhiv Subotica (dalje POAS), F:22.151. 1971919. Zapisnik je sastavljen na mađarskom jeziku.

⁵ Završio pet razreda gimnazije u Subotici te učiteljsku školu u Kalači. Učiteljsku službu započeo 1894. u Bikiću (Bikity), nastavio u Pavlovcu kraj Subotice, a od 1897. do prisilnoga umirovljenja 1927. bio je učitelj i ravnatelj u više pučkih škola te u Zanatsko-trgovačkoj školi u Subotici. Zauzimao se za ponovno uvođenje hrvatskoga jezika u pučke škole, koji je 1894. odlukom mađarskih oblasti u Subotici bio zabranjen. U 1897. godini bio je ravnatelj osnovne škole sv. Đurđa (II. Kvart). Kada se na hrvatskome jeziku vjenčao s učiteljicom Antonijom Mačković 1900. u crkvi sv. Terezije Avilske, unatoč zauzimanja Paje Kujundžića i Mije Mandića, smijenjen je s položaja ravnatelja – vođen je stegovni postupak, u tisku su izlazili članci protiv njega i bio je izvrnut prezirima i progonima vlasti. Jedno je vrijeme morao napustiti učiteljski poziv te je bio bankarski činovnik. God. 1901. izabran je za bilježnika Školskoga odbora Zanatsko-trgovačke škole, čiji je rad znatno unaprijedio. Izabran je 24. 11. 1918. za delegaciju Subotice na Veliku narodnu skupštinu u Novom Sadu. God. 1919. postao je nadzornikom salašarskih škola u subotičkom okrugu te je s Mijom Mandićem organizirao pučkoškolsku nastavu i rad predškolskih ustanova na hrvatskom jeziku. Nakon uspostave Kraljevine SHS započeo je borbu za ravnopravnost latinice u bačkim školama. U *Nevenu*, glasilu bunjevačko-šokačkih Hrvata, objavljivao je 1890. – 1929. realistične pripovijetke i crtice iz svakodnevice, a nakon 1918. političke uvodneke te članke o prosvjeti, školstvu i društvenim pitanjima. Potpisivao se Dizdar i D. U rukopisu je ostavio životopis, kojim se poslužio M. Evetović u djelu *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata* prikazujući njegovu djelatnost. Bio je učitelj po struci. Godine 1894. je počeo raditi, 1920. bio je „upravitelj državnih osnovnih škola“ i starješina Narodne garde. Godine 1927. tajnik je mjesne organizacije HSS-a u Subotici.

⁶ POAS, F:22.151. 436/1919

Slika 1. Matija Ispanović. Izvor: POAS, F:22.186.

odgovorni u Novom Sadu nisu imali razumijevanja za njegove ideje. Među ostalim, on je predlagao: da „nastavni jezik u I. i II. razredima bude bunjevački, a u ostalim razredima mađarski, s dva sedmična časa čitanja i pisanja na bunjevačkom jeziku“.

Kao prvi čovjek u Prvom školskom nadzorništvu za osnovne škole, do 6. listopada 1919. ostao je Dezső Rieger⁷, a od njega tu dužnost preuzima i objedinjuje upravljanje i nadzor nad svim salašarskim školama Matija Ispanović.

U gradu su radile škole koje su označavane po kvartovima ili toponimima: Jasibara, Homok, Mlaka, Sv. Roke, Bajski put, IV. krug, Centralna škola, II. krug, VIII. krug, Šandor. Broj učitelja u gradskim osnovnim školama u studenom 1919. godine iznosio je 77, osim njih još troje nisu položili zakletvu, a u židovskoj školi radilo ih je petero.

S nastavom po školama, zbog niza izvanrednih okolnosti, moralo se pričekati. Tako je 23. studenoga 1918. godine donesena odluka da se škole ne otvaraju do početka siječnja 1919. godine zbog španjolske gripe kao i nestašice ogrjeva. Kako se i u veljači nastavila nestašica, djeca su se po gradskim školama okupljala samo dva puta tjedno, gdje bi im se izdale zadaće.

Neke od konkretnih mjera na polju prosvjete su bile i sljedeće. Već 9. prosinca 1918. godine Narodna uprava za Banat, Bačku i Baranju donijela je odluku po kojoj je nastavu trebalo izvoditi na materinskom jeziku onih đaka koji čine većinu, čime je ukinut mađarski jezik u onim školama u kojima djeca mađarske nacionalnosti nisu činila većinu. Ožujka 1919. godine „Ministarstvo prosvjete – Odsjek za Banat, Bačku i Baranju“ izdalo je Naredbu br. 915 o privremenom uređenju svih zabavišta i škola, kojom se pored ostalih mjera o organiziranju nastave, smanjuje mogućnost uporabe mađarskog jezika. Takva naredba na valu potiskivanja mađarskog jezika iz školske administracije i uopće službene komunikacije s vlašću, određuje da se mađarski jezik ne uči u odjeljenjima gdje nisu u većini djeca s tim materinskim jezikom. „To zatiranje tragova mađarizacije bilo je jedan od bitnih elemenata prosvjetne politike u Kraljevini SHS“ (Dimić 1997: 60).

⁷ Učitelj Dezső Rieger (nakon 1918. sreće se kao Željko Riger) od oca Ede Rigera i majke Jozefine Stipičić. Lojalnost novom režimu dokazao je i kao tajnik u Mađarskom Radikalnom klubu (1925). Supruga mu je bila učiteljica Jelena r. Đelmiš. Imali su kćerku Ilonu (r. 1910.) i sina Dezsőa (r. 1912.).

Jedan od primarnih zadataka državne administracije u Vojvodini bio je rad na širenju državne ideologije, njenoj „nacionalizaciji“ ili uspostavljanju i jačanju „slovenske“ dominacije, kako u političkom, ekonomskom, demografskom tako i prosvjetno-kulturnom životu.

Preduvjet da učitelji zadrže svoje položaje bilo je polaganje prisega. Već 2. siječnja 1919. godine veća grupa od tridesetak osoba je bila pozvana i položila prisegu:

Svojeručno potpisani državni učitelji i učiteljice priznajemo, da je na skupštini sviju slovena Baranje, Bačke i Banata, održane u Novom Sadu 25-og novembra ove godine donešena rezolucija prid nama pročitana, koju obavezno prihvaćamo i prema tomu propisanu slideću zakletvu na bunjevačko-srbskom odnosno mađarskom jeziku polažemo i podpisujemo.

Zakletva.

Zaklinjem se živim Bogom, da ću sve dužnosti, kojimi moje zvanje nalaže, verno i savesno ispunjavati, da ću biti veran Narodnoj Upravi za Banat, Bačku i Baranju, da ću njeve naredbe izvršiti, svojim predpostavljicima se pokoravati i zvanične tajne čuvati. Tako mi Bog pomogao.⁸

Druge metode takve akcije su bili široke, od ukidanja mađarskog prosvjetnog zakonodavstva, ograničavanja i smanjivanja mogućnosti uporabe mađarskog jezika do otpuštanja mađarskog nastavnog kadra koji nije pristao na polaganje prisega.

Snažna manifestacija, podrška i poruka nacionalno osviještenim krugovima, bio je posjet prestolonasljednika Aleksandra 25. srpnja 1919. godine. Školsko nadzorništvo pozvano je da organizira izlazak djece na glavni trg kao i da delegira osobu koja će uz posebnu legitimaciju nazočiti svečanoj večeri „Kod Zlanog Jagnjeta“.⁹ Tu čast dobio je Matija Išpanović.

U listopadu 1919. godine škole su postale državne, čak i one u vlasništvu vjerskih zajednica. Vlasnici crkvenih i općinskih škola morali su se izjasniti o tome hoće li državi predati svoje škole u cijelosti (s cijelom njenom imovinom). Ako to nisu uradili, škole su gubile pravo na izdavanje *svjedočanstava* o završenom razredu.

„Izrailjska“ osnovna škola dobila je dozvolu organizirati u lipnju 1919. godine polaganje završnih ispita za grupu privatnih učenika.

Time je prosvjetna politika, baš kao i u doba Monarhije, nakon što je nova vlast oduzela gradovima i općinama njihove škole i predala ih u državne ruke, bila među snažnijim polugama centralizirane države, grubo negirajući druge i drugačije posebnosti, te lokalnu posebnost, šireći državni jezik, ćirilicu, kultove srpskih svetitelja i kraljevske kuće.

Ukidanjem zatečenih mađarskih institucija i tijela nadležnih za organiziranje i nadzor nad prosvjetom, t. j. uspostavljanjem novih koja su pokrivala to područje, a u skladu s mijenjanjem zakonskih okvira koji reguliraju prosvjetu i školstvo, u novo uspostavljenoj Kraljevini stvaraju se preduvjeti za potpuni utjecaj i puno obu-

⁸ POAS, F:22.151. 127/1919.

⁹ Preduvjet je bio da vlada „srpsko-bunjevačkim“ ili francuskim jezikom, da se pridržava odijevanja u „crno odelo sa crnom pošom ili frak“.

hvaćanje i tog iznimno važnog društvenog segmenta, od strane nositelja i kreatora državne politike.

Formalno, djelovanje mađarskih školskih tijela prestalo je u prosincu 1918. godine. Tada se formira novi samostalni Školski okrug za Suboticu, s novim personalnim rješenjima.

Odlukom tadašnjeg ministra prosvjete Svetozara Pribičevića od 6. lipnja 1920. godine, dva dana nakon Trianonskog ugovora, prosvjetni zakon Srbije proširen je i na pripojene teritorije Bačke, Banata, Baranje i Srijema. Time se vrši i oduzimanje ingerencija mjesnih vlasti u području prosvjete.

Mjesni školski odbori su bili naslijeđena forma prosvjetnog nadzora u lokalnim okvirima, koji se do tada brinuo i o dijelu odvijanja prosvjetno-obrazovnih djelatnosti na svojim teritorijima. Nakon podržavljanja školskog sustava, njihov djelokrug biva bitno smanjen, pa im u novim okolnostima uglavnom preostaje samo nadležnost nad materijalnim snabdijevanjem škola, tehničkim poslovima oko upisa djece, skrbi o siromašnim učenicima. Kao posebno odjeljenje u tim okvirima nastavila je raditi i posebna gradska Komisija za nadzor zabavišta. Predsjednik Mjesnog školskog odbora bio je po funkciji veliki župan grada, a članovi: gradonačelnik, jedan upravnik osnovne škole, građanske škole, službeni gradski liječnik i pet uglednih osoba.

U prvo vrijeme se javlja paralelizam između starih mađarskih i novih „slaven-skih“ (bunjevačkih) školskih ustanova. Stare još nastavljaju po inerciji svoj rad, ali u znatno otežanim okolnostima, nove, opet zbog drugih deficita, kadrovske i druge prirode, imaju problema i poteškoća utemeljiti svoje djelovanje.

Slijedeći prosvjetnu politiku modernih europskih zemalja vlasti su poduzimale sve mjere da njihov monopol nad školama bude neupitan. Time će njihova stremljenja nailaziti na nesporazume s Rimokatoličkom Crkvom, koja se osjećala uskraćena i oštećena u polju gdje je do tada imala znatnu ulogu. Ni subotički prelati nisu bili zadovoljni, prosvjedovali su i pronalazili mnoge zamjerke na postupke faktora koji su odlučivali o školama.

Pokušaji zadržavanja općinskog i konfesionalnog upravljanja školama u danim političkim uvjetima, nisu imali šanse na uspjeh. Beogradski režim je odlučio srbijanski školski zakon proširiti na Vojvodinu, kršeći svu domaću tradiciju vojvođanskog školstva. Provodeći kadrovsku politiku Ministarstvo „prosvete“ favoriziralo je srpske učitelje iz drugih krajeva Kraljevine SHS na štetu bunjevačkih učitelja.

Postojeće privatne (Stenografska) i vjerske osnovne škole, srpska u Šandoru (Aleksandrovu), židovska pokraj Sinagoge u VI. krugu, škola „Od Naše gospe“, neće dobiti dopuštenje za daljnji samostalni rad školske 1919./20., već bivaju integrirane pod novu školsku upravu.

U prvim danima nakon okončanja ratnih sukoba pripadnici srpske i francuske vojske bili su smješteni i u školama i zabavištima koji su iz tih razloga prestajali s radom, a veći dio inventara bio je uništen. „Mjernički ured“ potpisan „glavni mjernik“ Ivković piše 5. kolovoza 1919. komandantu grada da se u zgradi Sv. Đurđa, gdje je smještena vojska (Štab divizione konjičke artiljerije) – ne može uvesti električna, po-

što se po Naredbi Ministarstva prosvjete br. 11408/1919 svi školski objekti moraju isprazniti od „vojništva“ i popravljeni predati školskim upravama.¹⁰

O teškoćama uspostavljanja školskog sustava, materijalno tehničke prirode, oskudicama na mnogim poljima, govori i to što je Vrhovna Komanda svojom naredbom br. 14095/1919, a na zahtjev Univerziteta odredila da se školski namještaj, klupe i stolice iz subotičkih mađarskih srednjih škola prenesu u Beograd. Gradska uprava pokušala je izbjeći takvo rješenje obraćajući se Ministarstvu prosvjete krajem ožujka 1919. godine, navodeći da je namještaj potreban u gradu za ovdajšnje škole.¹¹

Plaće učitelja i profesora su bile male, doplaci su kasnili. Početkom 1920. godine se pisalo da u osnovnim školama dobivaju mjesečno samo 100 k, a u srednjim do 500 k što je bilo nedovoljno za osnovne potrebe, kada je na pr. za cipele trebalo dati 700-800 k, kada je hvat drva 800 k, a najlošiji šešir 200-300 k.

Na polju kulturnog života vođenog od centara moći, prožetog snažnim nacionalno-ideološkim nabojem, i u Subotici su odabrane kazališne trupe, domaće amaterske ali i gostujuće, redovito dobivale prilike za nastupe. Tako su 1919. godine gostovali i glumci „Srpskog vojnog Pozorišta i armije“ pod upravom Nikole Hristilića. On je osigurao prostorije u gradskom Kazalištu za držanje predstava, od 4. listopada do 16. studenog 1919. godine. Ansambl koji je brojao 20 ljudi „prikazuje komade iz Srpske, Hrvatske i strane literature i nosi kulturno prosvjetni karakter“, stoji u molbi koju je napisao upravnik Hristilić. O konkretnom programu koji se odvijao u tom razdoblju saznajemo i iz prepiske koja se vodila prigodom naplate ulaznica za jednu njihovu predstavu. Na zahtjev subotičkog školskog nadzornika Mije Mandića, ova kazališna trupa održala je 13. studenog, na dan obilježavanja prve godišnjice ulaska srpske vojske u Suboticu, predstavu za učenike osnovnih škola „Boj na Kosovu“. Pošto je predviđena cijena ulaznice bila 4 krune, a „broj učenika je prema kazivanju učitelja 2500“, kazalište je od gradske blagajne zahtijevalo isplatu 10 000 kruna. U odgovoru na taj dopis, Senat je odgovorio da s „obzirom na tu okolnost što u pozorištu samo za 500 lica ima mesta“, odobrava isplatu 2000 kruna.¹²

U 1919. godini epidemija tzv. španjolske gripe zahvatila je i Suboticu. Zbog toga su početkom i krajem godine, škole, a i druge javne ustanove bile zatvorene. Škole nisu radile u periodu od 9. do 31. prosinca 1919. godine. No, 1. prosinca 1919., kao Dan ujedinjenja, obilježen je neradno u školama, ali svečano. Mijo Mandić, kao šef školskog nadzorništva, izdao je naređenje upravama sviju škola da nastavnici dovedu učenike prvo u 9 sati u pravoslavnu, a zatim u 10 u crkvu sv. Terezije na svečane službe. Naloženo im je i da učenicima prije dolaska protumače značaj toga dana.¹³

¹⁰ POAS, F:47.1490. 490/919. Inž ured Odluke.

¹¹ POAS, F:47.1490. Inž. 186/1919.

¹² POAS, F:47. 1200. II 240/1919.

¹³ POAS, F:22.150. II 18/1919.

Na rad javnih i drugih službi, pa tako i škola i zabavišta, posebno je utjecao i nedostatak ogrjeva, tj. ogrjevnog drveta.¹⁴ To je bio kronični problem, siječnja 1920. škole su upravo zbog toga zatvorene.

Mijo Mandić, školski nadzornik 1919. nabavlja određene školske udžbenike iz Zagreba. „G. Mijo Mandić, školski nadzornik, koji je prije nekoliko dana otputovao u Zagreb, radi nabavljanja školskih knjiga, jučer se vratio sa potpunim uspihom.“¹⁵

O tome koliko je teško bilo nekim roditeljima školske djece da se s mađarskog priklone nastavi na srpskohrvatskom jeziku, govore i sačuvane su molbe roditelja sa „slavenskim“ prezimenima: Ivan Sarić, Ivan Slaković, Felix Lulić, Stevan Pančić, Lojzija Baraković, udova Elemera Vojnića itd. da im se djeca i dalje školuju na mađarskom jeziku. No, gradska vlast donosi odluke o odbijanju molbi, u skladu s rješenjem Ministarstva prosvjete.¹⁶

Polovinom 1919. godine broj učenika po školama (po krugovima) je bio:

Subotica II. krug	912
Subotica III. krug	1046
Subotica IV. krug	554
Subotica V. krug	1169
Subotica VI. krug	882
Subotica VII. (Židovska)	257
Subotica VIII. krug	583
Šandor općinska	189
Šandor pravoslavna	99
na salašima I	3722
na salašima	4727
na salašima pravosl.	45

Od 3722 djece u salašarskim školama Drugog (II.) školskog „bunjevačkog“ okruga, po tabličnom iskazu pisanom mađarskim jezikom, bilo ih je po vjeroispovijesti čak 3645 rimokatolika. U rubriku „Bunj“ (Bunjevac) upisano je 3153, „Magy“ (Mađar) 492, „Szerb“ (Srbin) 73, „Német“ (Nijemac) 2, itd.¹⁷

Vjeronauk su u salašarskim osnovnim školama podučavali 9 rimokatoličkih, 1 „augšburški“, 1 reformatski i 1 pravoslavni vjeroučitelj.¹⁸

¹⁴ Za svako zabavište i školu gradske vlasti su bile dužne osigurati određenu količinu ogrjeva, a isto tako i za zaposlene koji su imali u tim objektima riješeno stambeno pitanje ili kojima je ta vrsta pomoći u naturi pripadala. Ugalj je bio deficitarna roba i nije se prakticirala njegova upotreba za ove svrhe.

¹⁵ *Neven*, 30. 8. 1919. *Doputovao*, 3.

¹⁶ POAS, F:47.1200. II 181/1919.

¹⁷ POAS, F:22. 190. II 141/1919.

¹⁸ POAS, F:22.191. 256/1920.

Ilustraciju o stanju prosvjete u Subotici u svjetlu snažnih političko-ideoloških i identitetskih prijevora dobivamo i iz članka u radikalnom listu *Zastava*, 4. ožujka 1920. godine:

Pismo iz Subotice. Piše: Toma Iskruljev.

I.

Političko stanje.

Radikalna, stranka je još o Božiću imala ovde svoj pouzdanički sastanak. Beše prisutnih oko 150 ljudi. Za predsednika stranke izabran je dr. Vladislav Manojlović. Izabran je i odbor od 30 lica. Može se slobodno reći, da radikalnoj stranci pripadaju svi subotički Srbi izuzevši 5-6 lica.

I demokratska stranka se organizovala. Kažu, da u Subotici, svako, ko je demokrata, taj je odmah i u odbor ušao. Odbor broji na 20 lica ukupno. To su Srbi, Hrvati i Bunjevci.

Braća Bunjevci, oni stoje rezervisano. Oni čine zasebnu grupu i ne miču se ni tamo, ni ovamo. G. dr. Milenko Vesnić bio je 2. i 3. febr. u Subotici i pregovarao je s njima, ali stvar je ostala nerešena. No na veliko iznenađenje sviju nas, odmah posle 2-3 dana po odlasku g. Vesnića, izađe u bunjevačkom organu „Neven“-u jedan uvodni članak pun neistina, u kojem se politika Pašićeva i Vesnićeva kao neiskrena, dvolična, „kao srpsko-plemenska napada, a politika dr. Trumbića se slavi, hvali do neba. Iznenađilo nas je sve, koji i o političkim prilikama vodimo računa, jer znamo, da su Bunjevci pre 2-3 meseca objavili u „Neven“-u, da njihov prilike stranačke ne interesiraju iz mnogih razloga, i zato se neće upuštati ni u radikalne, ni u demokratske partijske stvari. Taj su zaključak doneli bunjevački predstavnici u jednoj svojoj sednici. I gle čuda, kako se sad najedanput iznenada prevrnula opaklija!

No stvari teku svojim tokom dalje! Napada se kroz nekoliko dana i politika demokratske stranke. Veli se, da je i ona plemenska, srpska stranka, jer eto u Subotici otvaraju srpski pravni fakultet. I pita, a zašto i krošto će se predavati na fakultetu istorija Srba u Ugarskoj? U isto doba izađe članak sa potpisom V. S., u kojem se napadaju vlasti, koje su naredile, da se iz hrvatskih čitanaka, koje se upotrebljavaju u ovdašnjim bunjevačkim školama brišu reči: „Ja sam Hrvat“, „Ja sam u Hrvatskoj“ itd. Tim neumesnim postupkom, veli pisac, seje se razdor, mržnja, nesloga.

Da stvar bolje razumemo, trebamo da znamo, da je Prosvjetni Odsek – sasvim umesno – naredio, da se iz sviju starih školskih knjiga imaju brisati, odnosno papirrom prilepiti svi oni stavovi, u kojima se govori o staroj vladavini, o staroj državi. Na osnovu te naredbe Bunjevci, i to mesni školski nadzornik g. M. Mandić i glavni školski direktor g. Ispanović upozore učitelje, da iz hrvatskih knjiga brišu sve ono, što ne odgovara istini. Tako je dakle brisano: „Ja sam Hrvat“, a metnuto je: „Ja sam Bunjevac“. Ovo se nekom ne dopada i vrlo žučno i gorko ustaje protiv ovog postupka.

Sjednica Gradskog predstavništva koja se održala 20. lipnja 1920. godine imala je svečani karakter, obilježavao se potpis Trianonskog ugovora. Nazočio je i Mijo Mandić.

Nazočnici:

ime i prezime	funkcija
članovi Senata	
dr. Vranje Sudarević	nadžupan gradonačelnik
Joso Prčić	podgradonačelnik
Lazar Orčić	glavni bilježnik
dr. Dušan Manojlović	glavni kapetan
dr. Mirko Ivković Ivandekić	glavni odvjetnik
Bogdan Dimitrijević	gradski senator
Time Vojnić Tunić	gradski senator
Aleksandar Suvajdžić	aproviz. senator
Miladin Nedeljковиć	zamjenik poreznog računovođe
Mijo Mandić ¹⁹	školski nadzornik
Antun Barta	gl. fizik
Iso Štrasburger	gr. mjernik
Nisu pojedinačno navedene osobe koje su još nazočile nego je navedena formulacija: „a u prisustvu Proširenog Senata i u prisustvu državnih i javnih ustanova, te ostalih korporacija i društava“	

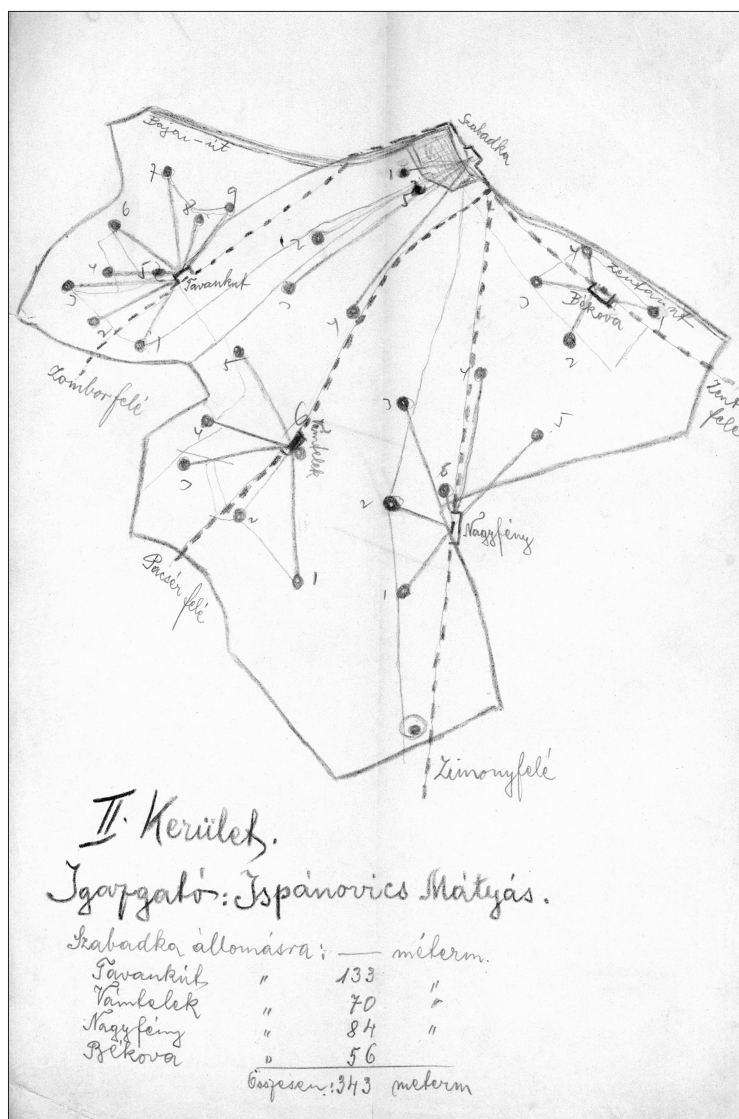
Iz rada osnovnih škola

U razdoblju stabilizacije nove državne uprave vrhovnu upravu nad svim narodnim školama, zabavištima i drugim prosvjetnim ustanovama imao je ministar prosvjete vršeci je neposredno ili posredno preko banskih uprava, odnosno banskih školskih nadzornika, sreskih načelnika, odnosno sreskih školskih nadzornika i preko uprava škola. Ministar prosvjete je obrazovao školske srezove i postavljao sreske školske nadzornike. Svaka škola je imala svog upravitelja koji je kao državni službenik postavljan isto kao i sve drugo nastavničko i školsko osoblje (Vodič 2011: 72-74). Plaće nastavnica su od 1. ožujka 1920. godine išle iz državne kase, a do tada su s ostalim prinaldežnostima isplaćivane od strane gradskih vlasti.

Učiteljski kadar je preko škola ponajprije trebao odgajati vjerne i poslušne podanike, a sâmo je obrazovanje, kao i ostali ciljevi prosvjetne politike – opismenjavanje, stručno obrazovanje stanovništva, poboljšanje higijenskih i zdravstvenih prilika – bilo stavljeno u drugi plan. Školski su nadzornici imali zadatak naročito kontrolirati izvannastavni i izvanškolski rad učitelja te njihovo nacionalno opredjeljenje i odanost državnoj ideji. Konačna je ocjena učitelja ovisila o rezultatima postignutim u radu na nacionalnom osvješćivanju te u obrađivanju nacionalnih predmeta.

Problemi koji su iskrsavali u zabavištima i školama u prvim poratnim godinama (1919., 1920.), mogu se podijeliti u sljedeće grupe:

¹⁹ POAS, F:47.1120. Gr. 640/1920. Mijo Mandić je koristio bolovanje od 6 tjedana od 4. 5. 1920. do 14. 6. 1920.

Slika 2. Karta s ucrtanim školama po mjestima. Izvor: POAS II 120 1919

– nedostatak ogrjeva (od 12. siječnja 1919. do 10. veljače 1920. godine prestale su s radom škole i zabavišta u gradu, obustavljen je rad u zabavištu III. kruga 25. i 26. listopada 1922. zbog nestašice nasječenih drva)

– epidemija španjolske groznice (gripe) kao i šarlaha (zbog gripe su sve škole i zabavišta zatvoreni od 11. do 26. veljače 1920. godine, prosinca 1921. zatvorene su škole i zabavišta zbog šarlaha)

– uspostavljanje nadležnosti novih školskih vlasti (određivanje granica nadležnosti novih, od strane centralne državne vlasti imenovanih tijela i odnosa prema zatečenim starim lokalnim školskim tijelima)

– nastavno osoblje koje ne vlada novim državnim jezikom i nije osposobljeno za držanje nastave iz „nacionalne“ grupe predmeta (srpski jezik, nacionalna povijest, književnost, geografija)

– ružnirani i neodržavani objekti škola i zabavišta, nedostatak sredstava za njihove popravke.

O masovnosti nepoznavanja jezika govori dokument iz 1920. godine naslovljen od Školskog nadzorništva „Iskaz o nastavnicima, kojim jezikom govore“. „Od ukupno 151 nastavnika samo 41 govori bunjevački, 30 srpski a 80 nijedan slavenski.“ Za sve *zabavilje* koje su željele zadržati mjesta, a nisu završile domaće škole, a takvih je bila ogromna većina, pošto su se školovale na učiteljskim školama u Mađarskoj, već od 1919. godine organiziraju se posebni tečajevi, čijim završavanjem dobivaju priliku nastaviti s radom u novom školskom sustavu, u odjeljenjima na državnom (srpskom, ili kako su nekad naznačivali – srpskobunjevačkom ili srpskohrvatskom jeziku) ili u odjeljenjima na mađarskom jeziku.

O teškoćama u radu zbog velikog broja upisane djece govori i *zabavilja* iz zabavišta u III. krugu Mariška Dulić, koja srpnja 1919. godine moli da se pored nje postavi još jedna *zabavilja*, kako je to i u ranijem razdoblju prije rata bilo, zbog iznimno velikog broja djece od 140 do 170, koja pohađaju zabavište. *Zabavilje*, koje su radile u zabavištima u Vojvodini, dobivale su stalna zaposlenja nakon položenog *zabaviljskog* ispita, a ako za pet godina ne polože praktičan *zabaviljski* ispit, gube službu. Također i *zabavilje* koje su imale tri slabe ili dvije uzastopne slabe godišnje ocjene bile su otpuštene. Ispit koji se polagao sastojao se iz teorijskog (pismenog i usmenog) i praktičnog ispita. Pismeni dio se polagao iz pedagoške grupe predmeta i državnog jezika s književnošću, a usmeni dio obuhvaćao je provjeru znanja iz psihologije ranog djetinjstva, znanosti o dječjim zabavištima, narodnog jezika i književnosti, povijesti i zemljopisa, pjevanja i deklamiranja, gimnastike i dječjih igara, crtanja i administracije i poznavanja osnovnoškolskog zakonodavstva. Treba istaknuti da je u Subotici radila od 1871. do 1927. godine i Učiteljska škola (Državna ženska preparandija) koja doduše nije pripremala kadar specijalno za zabavišta, ali je i ona prebačena u Sombor.

U nekim slučajevima, gdje je za to bilo uvjeta i potreba, učitelji su obavljali istodobno i druge „radnje“, na pr. vodili su matrikule, starali se o telefonskoj centrali, pošti ili su bili kantori. Upravo se na to 6. studenog 1919. i žalio nadzorniku učitelj Veco Romić, koji je nedavno s Tompe premješten u „Nađfenj“ (Načvin, Žednik). Ističe da „Učitelj triba vrimenta i mira da ima“.²⁰

²⁰ POAS, F:22.191. bez oznaka.

Učitelji pa i njihov službeni²¹ ali i privatni život, bili su pod strogim nadzorom. Primjer za to je donošenje odluka o nepriznavanju penzije učiteljici Ljubici Starčević Stojanović, pošto se udala za kolegu – učitelja, bez dozvole, 1919. godine.²²

Bilo je i primjera da se protiv učitelja vode disciplinski postupci, za nedjela učinjena pod mađarskom vlašću. Tako „salašarski učitelj Gyula Kulundčić“ biva optužen da je dva vojnika nahuškao da tuku njegovog susjeda Antuna Tukuljca, i zbog toga početkom 1919. biva suspendiran i otpušten iz službe.

Naredbom župana i gradonačelnika dr. Stipana Matijevića od svibnja 1919. godine „... zabranjeno je onima profesorima i učiteljima, koji su se u socialističku partiju ukoracili – u školi predavati“. Upravo zbog toga, na pr. učitelj László Ruttkay izvadio je 15. svibnja 1919. potvrdu od same subotičke socijaldemokratske partije (Szabadkai Szociál Demokrata Párt Szervezet) da nikada nije bio njen član.

Kao i u ranijem razdoblju, školsko nadzorništvo je organiziralo i prikupljanje pomoći za siromašne učenike. Tako je siječnja 1919. godine za učenike salašarskih škola sastavljen poimenični popis od 73 upisana djeteta, gdje je naznačena njihova potreba za odjećom ili obućom.²³ U isto takvom popisu učenika „varoške srpske narodne škole“ nalaze se 24 imena, a u popisu škole IV. kruga – čak 101 ime. Travnja 1919. prikupljala se pomoć za „srpsku učiteljsku ratnu siročad“, a naglasak je bio na prilozima u hrani više no u novcu. Učitelj osnovne škole u II. krugu Blaž Stantić sastavio je krajem 1919. popis od 28 djece I. razreda koji zbog siromaštva ne mogu nabaviti bukvar.

Djecu školske obveznike popisivali su za školsku 1919./1920. godinu posebno određeni popisivači. Za njih je sačinjen obračun dnevnic, za 14 dana dobili su po 140 kruna.²⁴

U užem unutrašnjem gradu krajem 1920. radile su osnovne škole:

broj	škola	broj učionica	ureda
1.	Bajski put	6	2
2.	Homok	4	1
3.	Sv. Đurđa	6	2
4.	Sv. Roke	8	2
5.	Jasibara	4	1
6.	Golubova škola	6	2
7.	Mlaka	4	1
8.	Srpska škola	4	–
9.	Centrala	3	–
10.	Šandor	3	1

²¹ Za svaki dopust učitelji su morali pisati molbu i od nadzornika dobiti pismenu dozvolu.

²² POAS, F:47.1199. II 101/1919.

²³ POAS, F:22.150. II 11/1919.

²⁴ POAS, F:47.1199. II 113/1919.

Kada gradonačelnik 7. veljače 1920. godine piše molbu Ministarstvu prometa radi osiguravanja 80 vagona za dopremu uglja iz pečuških rudnika, navodi da u unutrašnjem dijelu grada treba grijati 100 školskih dvorana.

Na vanjskom teritoriju bile su 63 škole s ukupno 64 dvorane.

Većina zgrada koje su se koristile kao škole nije odgovarala svojoj namjeni. Često su to bile privatne kuće ili crkvene zgrade. Prostor koji se koristio za učionice bio je skučen, radilo se većinom u poludnevnoj nastavi, odjeljenja su bila prenatrpana, najčešće spojena iako su po godinama bili podijeljeni u četiri razreda.

Škole su bile udaljene prosječno 2-3 kilometra od dječjih domova. Bio je također izražen problem sa školskim stanovima. Učitelji su većinom i stanovali u istim zgradama gdje se nalazila škola.²⁵ Za korištenje i stanovanje učiteljima je pripadala jedna do dvije prostorije. Aleksandar Mikić²⁶, školski nadzornik za salašarske škole prilikom pregleda školskih zgrada daje opasku da pojedine škole nemaju ni najpotrebnija učila kao što su *table* (ploče), stolove čak ni školske ograde. Zbog takvog stanja školskih objekata, Prošireni senat grada Subotice donosi odluku da se o gradskom trošku što prije izvrše barem najnužnije popravke salašarskih škola s obzirom na opće kulturne interese.

Brigu o zdravstvenom stanju školske populacije vodio je Grad. U listopadu 1919. godine gradski liječnici su pregledali osnovnoškolsku djecu u školama u gradu i našli da je od trahome oboljelo 242 učenika, 99 s područja škole u Mlaki i 143 s područja „sömyáki iskola“ u Jasibari.²⁷ U 1920. godini Ministarstvo zdravlja naređuje cijepljenje protiv kravljih boginja školske djece po određenom planu.²⁸ Grad je sastavio svoj plan cijepljenja od svibnja do lipnja, određeni su liječnici za provođenje toga plana.

Smrtnost je među djecom bila iznimno visoka.

²⁵ To je bilo redovito kod škola na vanjskim gradskim teritorijima. Osim toga učitelji su imali i okućnice – vrtove.

²⁶ Aleksandar Mikić je bio Hrvat, rođen u Titelu, 10. prosinca 1882. godine. Otac mu je bio Antun. Završio je Državnu učiteljsku školu u Temišvaru 1901. godine, svjedočanstvo o sposobnosti za učitelje je dobio 28. lipnja 1902. godine. Dopunski ispit je položio u Beogradu 1923. godine. Za stalnog učitelja je postavljen u Oповu od 9. rujna 1901., gdje je radio do 15. rujna 1919. godine. Sudjelovao je na Velikoj narodnoj skupštini 25. studenog 1918. u Novom Sadu. U ljeto 1919. raspoređen je za učitelja „u državnu osnovnu školu sa bunjevačkim jezikom u Subotici salaš: Vašarište“. Rješenjem Ministarstva prosvjete krajem 1920. postavljen je za privremenog Školskog nadzornika u Subotici. Od 17. travnja 1924. godine je postavljen za privremenog školskog nadzornika Sreza subotičkog s mađarskim i njemačkim nastavnim jezikom. Radio je u Ženskoj građanskoj školi u Subotici, a zatim kao nastavnik i učitelj u osnovnoj školi. Nadzornik za salašarske škole postaje od 1927. godine. Bio je oženjen Srpkinjom Darinkom Mikić, učiteljicom i imao je sina Jovana (Jovan Mikić – Spartak) i četiri kćerke. POAS, F:276. 89. Sreski sud – Subotica (1919. – 1941.).

²⁷ POAS, F:47.1115. Gr. 1901/1919.

²⁸ POAS, F:47.1441. XXI 11/1919.

Vitalna statistika XI. 1919. umrlih	
godina uzrasta	broj
0 – 1	65
1 – 7	9
iznad 7	101
ukupno	175

Novi val epidemije španjolske groznice javio se početkom 1920. godine. Gradonačelnik je podnio sljedeći izvještaj Proširenom senatu početkom 1920. godine.

Slavni Prošireni Senat! Izvještaj o stanju uprave za mjesec januar, februar i mart podnosim učtivo prema slijedećem: Stanje javnog zdravlja prošlog mjeseca – obzirom na veliki broj oboljelih u španjskoj groznici koja je obilato harala nije bilo povoljno. Španska bolest se početkom februara pojavila u našem gradu te je tako kod nedoraslih kao kod odraslih za kratko vrijeme epidemiski nastupila.

Gradski fizik (liječnik) izvještava da su subotički liječnici u razdoblju od 3. do 10. veljače 1920. godine s unutrašnjeg teritorija grada prijavili 178, s okolnih teritorija 8, ukupno 186 slučajeva zaraze od španjolske groznice.

Po tjednom izvještaju o obolijevanju od 3. do 10. veljače bilo je oboljelih:

3. veljače	3
4. veljače	25
5. veljače	15
6. veljače	23
7. veljače	22
8. veljače	30
9. veljače	19
10. veljače	49

Od ovih bolesnih je 22 bilo školskog uzrasta.

Iz ovih podataka se vidi da se španjolska bolest sve više širi i prelazi u epidemiju, zbog čega je radi javnog zdravlja neophodno do sada uvedene mjere proširiti.

Sveopšte je poznato da se španska groznica najviše i najbrže širi u zatvorenim prostorijama, gde su ljudi duže vreme u neposrednoj blizini jedni od drugih, kao što su škole, bioskopi i kafane.

Zbog toga u cilju sprečavanja španske groznice predlažem sledeće.

1. Zbog toga, što je zbog nedostatka ogreva u velikoj većini škola je pauza, a u školama gde ima grejanja, ali nedovoljnog, veliki broj učenika izostaje, po članu 33. i 34. XIV zakona iz 1876. predlažem da naredite da se u periodu od 12. do 26. februara sve subotičke škole zatvore, te da o toj odluci obavestite prosvetnog inspektora i direktora državne osnovne škole.

Zbog toga nisu radile škole i kina od 11. do 26. veljače. Registrirano je 733 oboljelih, ali je stanje odnosno broj oboljelih bio višestruko veći jer su se liječnicima javljali samo oni teže pogođeni. Umrlo je 47 osoba. Od drugih zaraznih bolesti bila su dva smrtna slučaja.

Harale su i druge zarazne bolesti od kojih nisu bili pošteđeni ni učitelji. Ilustraciju o tome daje podatak da je Jelena Romić učiteljica u „Načvinu“ preminula 15. studenog 1920. godine od tifusa.²⁹

Dopisom Senatu „ravnatelj pučkih škola“ Matija Išpanović nalaže obustavu isplata za 15 „salaških“ učiteljica koje su postavljene od mađarskih vlasti da nadomjestite učitelje koji su mobilizirani i većinom ne govore „bunjevačko-srpski“ jezik.³⁰ Zbog tih, a i mnogih drugih otpuštanja učiteljskog kadra po novim kriterijima je nedostajalo, raspisivani su natječaji i objavljavani su članci i oglasi po tisku u zemlji kojim su pozivani da se jave. Zbog jednog takvog napisa raspitivala se učiteljica Dušana Milošev. Ona piše veljače 1919. gradskim vlastima:

*Čitajući hrvatski „Jug“ naišla sam na jedan članak u kom bunjevci pozivaju hrvatske učitelje i učiteljice da pošalju svoje molbe u Suboticu, radi popunjavanja učiteljskih mesta na bunjevačkim osnovnim školama. Nisam na čisto dali se to odnosi samo na hrvatske učitelje ili i na Srbe, jer ja mislim, od kada smo se ujedinili u jednu državu, da ne postoji nikakva razlika između Bunjevaca, Hrvata i Srba. I kao što će Hrvati raditi, tako mogu i Srbi.*³¹

Slično se raspitivao i Antun Musanić, učitelj iz Vrgorca u Dalmaciji. Njega je zanimalo kolika je plaća, dobiva li se i stan, ima li uz njega i vrta, itd. Učitelj Vladimir Mikelić (Silba, 3. svibnja 1890. – ?) i Nikola Buratović s Paga i njegova supruga Marija Kosić-Buratović³², Eleonora Viškanić iz Sušaka, bivaju ožujka 1919. primljeni za privremene učitelje na osnovi odluke „Poverenika za prosvetu Odseka za Banat, Bačku i Baranju“.

O teškom materijalnom položaju učitelja polovinom 1919. godine ilustraciju pruža njihova molba upućena gradskom Senatu, u kojoj mole da im se osim plaće određene „Ministarskim rješenjem u Novom Sadu“, koja ne pokriva ni osnovne egzistencijalne potrebe, od strane grada isplati posebna pomoć. Molbu su potpisali: Eleonora Višković, Olga Pešterac, Marija Buratović-Kosić, Nikola Buratović i Vladimir Mikelić. I zaista, grad im je lipnja 1919. godine odredio jednokratnu isplatu po 200 kruna.

U 1920. godini došlo je do Odluke o izjednačavanju plaća državnih i nedržavnih, gradskih, učitelja. Sačuvan je popis 86 učitelja koje plaća Grad, s iznosima njihovih plaća.³³

²⁹ POAS, F:22.191. II 294. O smrti Jelene Romić izvještava školsko nadzorništvo njen suprug, isto učitelj u Načvinu – Veco Romić. Imali su troje djece.

³⁰ POAS, F:47.1199. II 11/1919. Samo je Marija Išpanović koja vlada „bunjevačkim“ izuzeta od otpuštanja.

³¹ POAS, F:22.151.81/1919.

³² Dolazak te obitelji u Suboticu nije bio lagan. Kako je od 20. do 24. travnja puhao snažan sjevernjak, oni su bili spriječeni da prijeđu iz Karlobaga preko Velebita do Gospića, a ni željeznica odatle nije vozila sve do 28. travnja 1919. O tome izvještava Kotarska oblast Gospić. POAS, F:22.151.227/1919.

³³ POAS, F:47.1202. II 9/1920.

Objekti u kojima su radile škole bili su oronuli. O tom svjedoči na pr. molba učiteljice u školi na Šupljaku Agneš Laslo, za uviđaj i pomoć pri saniranju oronule školske zgrade.³⁴ Upravnica – učiteljica osnovne škole Jasibara, Etela Kovač-Striko, prijavljuje potrebu popravke oronule pomoćne zgrade.³⁵

Sliku stanja u školama dobivamo i iz molbe Ištvana Kovača, učitelja upravnika kerske osnovne škole, za otvaranje još jednog učiteljskog mjesta, pošto se u 1. muški razred upisalo 110 djece. Odobreno.³⁶ U tu školu početkom rujna 1919. godine raspoređene su učiteljice i učitelji: Luca Vujković Lamić, Margita Pančić r. Nosković, Barbara Bogešić, Stjepan Pančić, Ivan Kujundžić, Petar Horvacki, Marija Buratović, Danica Grimani.³⁷

O stanju s radom u osnovnim školama početkom 1920. godine daje nam sliku i članak iz lista *Zastava*, od 14. ožujka 1920., str. 5:

Pismo iz Subotice. Piše: Toša Iskruljev.

Prosvjeta.

a) Rad u školama. Državne škole. Državne škole na salašima subotičkim, kojih ima oko 75, još nisu otpočele svoj rad. Država nema drva, odnosno državne vlasti se ne sgaraju dovoljno da bude drva. Prosvjeta u oslobođenoj zemlji, kao što vidi-mo, vrlo dobro napreduje. Da smo veseli!

U varoši sve škole posle više od dvomesečnog odmora a što potiče koje zbog nemanja drva, a koje zbog španjolske bolesti sa 26. febr. otpočinju rad.

Dalje se u istom članku dobiva ilustracija i o ideološko-nacionalnoj problematiki koja je vladala među školskim osobljem.

Razabirao sam se kod merodavnih Bunjevaca i Bunjevaka o svesti svojih učitelja i ovaj odgovor dobih: „Pretežni deo naših učitelja i dobar deo učiteljica na našu veliku žalost još uvek je bez nacionalne svesti. Svi ti većinom sanjaju o vaskršnuću stare Mađarske. Očekivaju Hortijevu vojsku, a žive u nadi, da će Subotica ipak pripasti Ugarskoj. Sadašnje stanje smatraju za privremeno. Odnegovani u mađarskim školama, oni su se sasvim odrodili. Nesvesni svoje nacionalne pripadnosti, oni su u jednom mahu povukli bili svoju zakletvu natrag. I oduzimanje plate primoralo ih je, da nanovo polože zakletvu. Mnogi od njih i neznaju bunjevački, ili vrlo, vrlo rđavo govore.

I danas se radije bave čitanjem mađarskih knjiga i novina, nego svojim. Prema novom duhu oni su indiferentni i t.d. Ministarstvo Prosvjete što pre treba da reši pitanje učiteljskih škola u Vojvodini i bezuslovno i neodložio treba zabraniti, da se bunjevačka omladina i na dalje obrazuje u kaločkoj učiteljskoj školi u Ugarskoj³⁸, kao što se na pr. i ove godine to dešava. Naša je želja, da dobijemo potpuno nacio-

³⁴ POAS, F:47.1199. II 18/1919.

³⁵ POAS, F:47.1199. II 62/1919.

³⁶ POAS, F:47 II 56/1919.

³⁷ POAS; F:22.151. 418/1919.

³⁸ Treba istaknuti da je na pr. i sam Mijo Mandić bio 1873. upućen u tu školu, koju je s odličnim uspjehom i završio.

nalno svesne, iskrene, budne i domoljubive Bunjevce učitelje, a ne kojekakva ševrdala, kao što ih danas na žalost najvećim delom imamo. Od ženskih nacionalno su budne gđa Taupertka rođ. Sudarević, dalje: gđa Kubatovička, gđca Bogišićeva i još 2-3. A šta je to za Bunjevce, kojih ima u Subotici oko 75 hiljada?³⁹

Bogdanu Svirčeviću, upravitelju učitelju određeno je Naredbom Ministarstva Prosvjete KSHS, Odsjeka za BBB br. 9202/920 da pregleda sve osnovne škole na teritoriju grada. On se zbog toga obratio Gradu i 17. svibnja 1920. dobio na raspolaganje kola u cilju obilaska škola na periferiji. Planirao je da to traje tri tjedna.

O tome koje su predmete slušala djeca govori nam:

RASPORED SATI ZA I. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

	1-2	2-3	3-4
Ponedjeljak	Račun	Čitanje s pisanjem	Očigledna nastava
Utorak	Čitanje s pisanjem	Vjeronauk	Račun
Srijeda	Račun	Očigledna nastava	Čitanje s pisanjem
Četvrtak	Račun	Čitanje s pisanjem	Gramatika
Petak	Račun	Čitanje s pisanjem	Crtanje
Subota	Čitanje s pisanjem	Očigledna nastava	Pjevanje

U Tompi 10. III 1920.

Milica Bačić rođ. Agrima
drž. učiteljica

Raspored časova

Za I. razred bunjevačke državne osnovne salašk. škole u Subotici Vašarište
Za 1919/20. školsku godinu.

Časovi	Ponedjeljak	Utorak	Sreda	Četvrtak	Petak	Subota	Nastavni predmeti	Broj satova
8-9	Račun		Račun		Račun			
9-10	Pisanje i čitanje		Pisanje i čitanje		Pisanje i čitanje		Nauka o vici	2
10-11	Čitanje s pisanjem		Čitanje s pisanjem		Čitanje s pisanjem		Pravila i gramatika	11
11-12	Pisanje i čitanje		Pisanje i čitanje		Pisanje i čitanje		Račun	6
12-12 1/2	Pjevanje		Pjevanje		Pjevanje		Čitanje s pisanjem	3 1/2
1-2		Nauka o vici		Nauka o vici		Račun	Čitanje	2
2-3		Račun		Račun		Pisanje i čitanje	Pjevanje	1 1/2
3-4		Pisanje i čitanje		Pisanje i čitanje		Čitanje s pisanjem	Nauka o vici	1
4-5		Čitanje		Čitanje		Čitanje	Vežba	27
5-5 1/2		Čitanje s pisanjem		Čitanje s pisanjem		Nauka o vici		

Aleksandar Mikić
razp. učitelj

Slika 3. Raspored časova za Vašarište, učitelj Aleksandar Mikić. Izvor: POAS

U cilju što bržeg podržavljanja škola primjenjuje se zakon po kome su općine dužne dati ogrjev za škole i za nastavnike za cijelu godinu. Naredba se odnosi na salašarske i gradske osnovne, srednje i stručne škole. Ova naredba je nailazila na proteste i ulagane su žalbe. Zahvaljujući ovoj naredbi pravljen je i popis salašarskih

³⁹ Pismo iz Subotice. *Zastava*, od 14. ožujka 1920: 5.

osnovnih škola s označavanjem potrebnog ogrjeva u tvrdim drvimu u kojem se navode sve škole. Tako saznajemo da su 1921. godine radile „salaške“ 63 škole. One su bile sljedeće:⁴⁰

Tekući broj	Škola	Broj odjeljenja	Potreban ogrjev u hvatima		
			za učionice	za nastavu	ukupno
1.	Vašarište I	2	6	4	10
2.	Bajski vinogradi	2 učionice	8	4	12
3.	Đurđin Dulić kraj	1	4	4	8
4.	Đurđin Kopilović kraj	1	4	4	8
5.	Đurđin Milodanović kraj	1	4	4	8
6.	Tvornica umjetnog gnojiva	2	6	4	10
7.	Segedinski vinogradi	1	4	4	8
8.	Kelebija Čajkaš kraj	1	4	4	8
9.	Kelebija Meljkutski put	1	4	4	8
10.	Čikerija Bibić kraj	1	4	4	8
11.	Čikerija gornja	2	6	4	10
12.	Bibichat ⁴⁰	2	6	4	10
13.	Ludoš centrala	1	4	4	8
14.	Ludoš donji	2 učionice	8	4	12
15.	Ludoš Nosa	1	4	4	8
16.	Ludoš Čurgo	1	4	4	8
17.	Šupljak Stari	1	4	4	8
18.	Majšanski vinogradi	1	4	4	8
19.	Majšanski vinogradi	1	4	4	8
20.	Bukvač	1	4	4	8
21.	Načvin Mukić kraj	1	4	4	8
22.	Načvin Vukov kraj	1	4	4	8
23.	Načvin centrala	2	6	4	10
24.	Palić	2	6	4	10
25.	Bajski put	1	4	4	8
26.	Mali Tavankut	1	4	4	8
27.	Mirgeš Stari	1	4	4	8
28.	Mirgeš Novi	1	4	4	8
29.	Čikerija Donja	1	4	4	8
30.	Šebešić Bosna	2	6	4	10
31.	Tavankut centrala	1	4	4	8
32.	Tavankut Zlatni kraj	1	4	4	8
33.	Tavankut srednji	1	4	4	8

⁴⁰ Škola je sagrađena 1861. godine.

Tekući broj	Škola	Broj odjeljenja	Potreban ogrjev u hvatima		
			za učionice	za nastavu	ukupno
34.	Tavankut Vuković kraj	1	4	4	8
35.	Tavankut Crnković kraj	1	4	4	8
36.	Tavankut Skenderović kraj	1	4	4	8
37.	Tompa Žiroškut	1	4	4	8
38.	Tompa Kerešalja	1	4	4	8
39.	Tompa Bečar Šor	1	4	4	8
40.	Tompa centrala	1	4	4	8
41.	Tompa centrala	2	6	4	10
42.	Kelebija Hedkežeg	2	6	4	10
43.	Kelebija srpski kraj	1	4	4	8
44.	Radanovac	1	4	4	8
45.	Radanovac Čiro	1	4	4	8
46.	Kevago	1	4	4	8
47.	Hajdujaraš	2	6	4	10
48.	Vagojaraš	1	4	4	8
49.	Kelebija srpska škola	1	4	4	8
50.	Vamtelek Kujundžić kraj	1	4	4	8
51.	Vamtelek	1	4	4	8
52.	Verušić Cvijin kraj	1	4	4	8
53.	Verušić Matijević kraj	1	4	4	8
54.	Verušić Sudarević kraj	1	4	4	8
55.	Verušić Klisa	1	4	4	8
56.	Verušić Puzić kraj	1	4	4	8
57.	Bikova Stara	1	4	4	8
58.	Šupljak Novi	1	4	4	8
59.	Šupljak Novi	1	4	4	8
60.	Bikova Nova	1	4	4	8
61.	Verušić Palivukov kraj	1	4	4	8
62.	Vašarište II	2	6	4	10
63.	Zobnatica	1	4	4	8

*Ukupno 534 9534 hvati
20. juli 1921. godina*

*Nadzornik salaških Škola
Aleksandar Mikić⁴¹*

⁴¹ POAS, F:47.1370. XV 267/1921.

Velika pažnja prvih poslijeratnih godina posvećena je učenju „bunjevačko-srpskog“ jezika. Na ovome se intenzivno radilo jer tijekom 1919./1920. školske godine od postojeće 63 salašarske škole na teritoriju Subotice, 47 učitelja nije vladalo bunjevačko-srpskim jezikom. Osim učitelja i daci su po raspisu Ministarstva prosvjete od 28. listopada 1920. godine od III. razreda osnovne škole bili dužni učiti srpskohrvatski jezik ako im to nije bio materinski. Tako su se učenici Židovi (Mojsijeve vjeroispovijesti), pošto su govorili mađarskim jezikom, spajali gdje je to bilo moguće s drugim učenicima.

Tablica svjedoči o broju odjeljenja, koja bilježe mali rast isto kao i broj nastavnika, dok broj djece obuhvaćene školom (zabavišta i os. škola) na teritoriju Prvog školskog nadzorništva, bilježi lagano opadanje u razdoblju kraj 1918. – kraj 1921. godine.

datum	odjeljenja	nastavnika	učenika
1. 12. 1918.	73	72	4568
1. 12. 1921.	86	86	4361

Nakon Trianonskog ugovora, država mnogo otvorenije i slobodnije nastupa u svojim planovima „nacionalizacije“ ali i centralizacije, smanjujući i ukidajući sve tragove samouprave gradova, pa i u području školstva. Krajem 1919. svi učitelji su postali državni namještenici, a od 1. rujna 1920. godine započela se primjenjivati senatska odluka kojom se gradskom računovodstvu nalaže da ukinu sve plaće za njih, pošto su sve osnovne škole i zabavišta prešli u nadležnost državnih tijela te će im se i plaće isplaćivati iz državnih fondova namijenjenih u te svrhe.

Time se centralizira čitavo područje prosvjete i ono će nadalje biti pod strogom upravom i nadzorom države. Nezadovoljstvo i ogorčenje bačkih Hrvata takvom prosvjetnom politikom Beograda, tinjat će i u narednom razdoblju.

Popis izvora

Povijesni arhiv Subotica (POAS).

F:47. Senat grada Subotica.

F:22. Školsko nadzorništvo.

F:276. 89. Sreski sud – Subotica (1919-1941).

Doputovao. *Neven*, 30. kolovoza 1919., 3.

Pismo iz Subotice. *Zastava*, 14. ožujka 1920. godine.

Pismo iz Subotice. *Zastava*, od 14. ožujka 1920., 5.

Literatura

Popović Munjatović, Đorđe. 1922. Subotica.

Dimić, Ljubodrag. 1997. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Treći deo. Politika i stvaralaštvo*, Beograd.

Vodič kroz arhivske fondove Istorijskog arhiva Subotica. 2011. Subotica.

Summary

Sketches of primary schools in Subotica after the change of empire (1918-1920)

This work follows the changes that affected the school system in Subotica from the end of 1918 to the end of 1920. They were a reflection of the factual circumstances that the Hungarian state, defeated in the war, withdrew and lost its competencies, and the new Serbian authorities were trying to establish their own institutions and bodies, as well as their own system in education. In 1919, processes were happening in that direction, and would be completed in the following year. Surprised primary school teachers found themselves in a position to either adapt and comply with new conditions or lose their positions.

Keywords: schooling, Subotica, 1918-1920, primary schools, teachers